
logse patronen zoveel mogelijk voort te zetten. In 1954 werd de in oorlogstijd ontbonden 'Bond van Israëlitische Godsdienstonderwijzers in Nederland', Achawah, opnieuw in het leven geroepen. De ondertitel veranderde echter wel, als uitdrukking van de veranderde positie van de godsdienstonderwijzers: 'Vereniging van Leraren en Geestelijke Leiders der Joodse Gemeenten in Nederland'. Opnieuw werd er samen geleerd – nu in tweemaandelijks studiebijeenkomsten, werden er jaarlijkse vergaderingen gehouden en kwam men bij het NIK en de joodse gemeenten op voor de sociale en financiële positie van de leraren.⁶⁶ In de jaren zeventig verdween de vereniging echter definitief. Inmiddels waren er nauwelijks meer leraren van het oude stempel, werd er vooral les gegeven door mensen die het godsdienstonderwijs erbij deden (als student of vanuit een vaste baan) en waren er veel leraren actief die geen officiële graad meer hadden.

Daarmee was de functie van godsdienstonderwijzer als geestelijk leider van een joodse gemeente voorgoed verdwenen. Een fulltime betrekking was het vrijwel nergens meer – alleen aan de Amsterdams-joodse scholen Rosj Pina, Maimonides en het Cheider was het mogelijk om een redelijk aantal uren godsdienstonderwijs te geven. Daarbuiten werden gemotiveerde, enthousiaste vrijwilligers van cruciaal belang om een nieuwe generatie vertrouwd te maken met het jodendom. Dat gold niet alleen bij de orthodoxe gemeenten onder de NIK-koepel en bij de PIG, maar evenzeer voor de inmiddels tien Liberaal Joodse Gemeenten.⁶⁷ Het landelijke Levisson Instituut, waar eveneens de liberale rabbijnen worden opgeleid, biedt vrijwilligers die joodse les geven een uitgebreide cursus aan waarin zowel joodse kennis als didactiek centraal staat.

Terugblik

De rol van de godsdienstonderwijzer in de religiegeschiedenis van joods Nederland kan moeilijk overschat worden. Waar leraar aanvankelijk een vrij beroep was, zonder enige vorm van regulering, en daardoor een welkome uitweg voor tal van arme vooral Oost-Europees-joodse mannen, veranderde dat in de loop van de negentiende eeuw aanzienlijk. Een proces van disciplinerende normen voor de beroepsgroep vast, regelde de opleiding en examinering en zorgde voor toezicht en inspectie. De godsdienstonderwijzer werd daarmee opgenomen in de bredere joods-religieuze infrastructuur en kreeg in de stratificatie van het religieuze establishment een typische positie als *middle man*. Tussen het rabbinaat enerzijds en de bredere joodse gemeenschap anderzijds waren de godsdienstonderwijzers als *cultural intermediaries* actief in het richting geven aan het joods-religieuze leven.

Die cruciale rol leidde tot een nieuw zelfbewustzijn. Want hoe-

⁶⁶ 'Vereniging van Leraren en geestelijke leiders der Joodse Gemeenten in Nederland', N/W 7 mei 1954.

⁶⁷ Zie over de opkomst van de liberaal-joodse beweging in naoorlogs Nederland: Chaya Brasz, *In de tenten van Jaäkov. Impressies van 75 jaar Progressief Jodendom in Nederland 1931-2006* (Amsterdam/Jeruzalem 2006).